

”

Опалюк Т. Концептуалізація громадянських цінностей у структурі соціального становлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2025. Том 13, № 10. С. 89-93. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i10-012>.

Opaliuk T. Kontseptualizatsia hromadianskykh tsinnosti u strukturі sotsialnoho stanovlennia molodshykh shkoliariv z intelektualnyimi porushenniamy [Conceptualisation of civic values in the structure of social development of primary school children with intellectual disabilities]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2025. Vol. 13, No 10. S. 89-93. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i10-012>.

УДК 376.017.4-056.313-053.5

DOI: 10.31110/2616-650X-vol13i10-012

Тетяна ОПАЛЮК

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-1704-4184>

opalyuk.tetyana@kpnpu.edu.ua

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. У статті здійснено концептуальний аналіз поняття громадянських цінностей у контексті соціального становлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Наявна наукова база надає ґрунтовну теоретичну основу для громадянського виховання. Однак, існує потреба в адаптації цих загальних концепцій для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, оскільки їхня специфіка вимагає особливих механізмів концептуалізації (усвідомлення) абстрактних цінностей. З'ясовано, що соціальне становлення особистості в сучасному демократичному суспільстві неможливе без сформованої системи громадянських цінностей (повага, відповідальність, співпраця, толерантність). Молодий шкільний вік є критичним періодом для засвоєння цих основних соціальних норм та орієнтирів. Через особливості пізнавальної сфери (конкретність мислення, порушення узагальнення, зниження абстрактно-логічних операцій) молодші школярі з інтелектуальними порушеннями відчують значні труднощі в концептуалізації абстрактних громадянських цінностей. Вони можуть механічно запам'ятовувати терміни, але не розуміти їхньої сутності та практичного значення у повсякденному житті. Обґрунтовано, що первинний когнітивний дефіцит та вторинні порушення емоційно-вольової сфери значно ускладнюють процес засвоєння моральних та соціальних норм, вимагаючи спеціального педагогічного підходу. Визначено, що громадянські цінності (толерантність, відповідальність, повага) для цієї категорії учнів мають бути переведені у площину конкретних, операціоналізованих поведінкових індикаторів. Проаналізовано структуру соціального становлення та виявлено, що сформованість "Я-концепції" та просоціальної поведінки є критично важливими для інтеграції. Наголошено на необхідності розробки спеціалізованого діагностичного інструментарію для валідної оцінки рівня ціннісних орієнтацій. Представлені положення є теоретичною основою для створення ефективних корекційно-виховних програм.

Ключові слова: громадянські цінності; соціальне становлення; молодші школярі; інтелектуальні порушення; корекційна педагогіка; соціалізація; ціннісні орієнтації; соціальна адаптація.

Tetiana OPALIUK

Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1704-4184>

opalyuk.tetyana@kpnpu.edu.ua

CONCEPTUALISATION OF CIVIC VALUES IN THE STRUCTURE OF SOCIAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract. The article presents a conceptual analysis of the notion of civic values in the context of the social development of primary school children with intellectual disabilities. The existing body of research provides a solid theoretical foundation for civic education. However, there is a pressing need to adapt these general concepts for primary school children with intellectual disabilities, as their specific characteristics require special mechanisms for conceptualising (comprehending) abstract values. It has been established that the social development of an individual in a modern democratic society is impossible without a well-formed system of civic values (respect, responsibility, cooperation, tolerance). The primary school age is a critical period for acquiring these fundamental social norms and guidelines. Due to cognitive specificities (concrete thinking, impaired generalisation, reduced abstract-logical operations), primary school children with intellectual disabilities experience significant difficulties in conceptualising abstract civic values. They may memorise terms mechanically but fail to grasp their essence and practical meaning in everyday life. It is substantiated that primary cognitive deficits and secondary impairments of the emotional and volitional spheres significantly complicate the process of mastering moral and social norms, thus requiring a specialised pedagogical approach. It is determined that civic values (tolerance, responsibility, respect) for this group of learners must be translated into the sphere of concrete, operationalised behavioural indicators. The structure of social development is analysed, revealing that the formation of self-concept and prosocial behaviour is critically important for integration. The article emphasises the necessity of developing specialised diagnostic tools for the valid assessment of value orientations. The presented findings serve as a theoretical basis for the creation of effective correctional and educational programmes.

Keywords: civic values; social development; primary school children; intellectual disabilities; special education; socialisation; value orientations; social adaptation

Постановка проблеми. Соціальне становлення особистості в сучасному демократичному суспільстві неможливе без сформованої системи громадянських цінностей (повага, відповідальність,

співпраця, толерантність). Молодший шкільний вік є критичним періодом для засвоєння цих основних соціальних норм та орієнтирів. Нормативні документи України чітко орієнтують систему освіти на формування соціально компетентного, відповідального та консолідованого громадянина, здатного до конструктивної взаємодії та захисту національних інтересів, приділяючи увагу як комунікативним навичкам, так і національній свідомості. Через особливості пізнавальної сфери (конкретність мислення, порушення узагальнення, зниження абстрактно-логічних операцій) молодші школярі з інтелектуальними порушеннями відчувають значні труднощі в концептуалізації абстрактних громадянських цінностей. Вони можуть механічно запам'ятовувати терміни, але не розуміти їхньої сутності та практичного значення у повсякденному житті.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукової літератури підтверджує високу актуальність громадянського виховання в українській педагогіці та психології. Проблему формування громадянських рис особистості та загальні засади виховання розглядали такі науковці, як Сухомлинська О.В. [4] та інші. Питання формування свідомого громадянина та національно-патріотичний аспект досліджували: Арабаджієв Д.Ю. та ін. [1, 2, 4]. Проблему формування соціальної компетентності, необхідної для реалізації цих цінностей у житті, вивчали Докторович М.О. [1] та ін.

У педагогічній площині соціальна компетентність розглядається як комплексне та багатоаспектне утворення, що охоплює як внутрішні якості особистості, так і її готовність до соціальної дії. Низка науковців (зокрема, М. О. Докторович, Д.Ю. Арабаджієв) [1, 2] визначають соціальну компетентність як формування моральної, правової та естетичної культури особистості, що становить основу її соціально значущих якостей. О. Сухомлинська акцентує увагу на здатності людини реалізовувати свої громадянські права в суспільстві та водночас брати на себе конституційні обов'язки перед державою. Також підкреслюється готовність до свідомої діяльності як громадянина, що характеризується високим почуттям патріотизму [4]. З точки зору педагогіки, громадянська компетентність — це гармонійне поєднання ціннісних орієнтирів (моральність, правова свідомість), соціальної відповідальності (права та обов'язки) та готовності до активної, патріотично вмотивованої дії [3].

У зарубіжних дослідженнях громадянські цінності часто розглядаються ширше – як гуманістичні або загальнолюдські, які охоплюють не лише традиційні вартісні орієнтири, а й такі елементи, як емпатія, обдарованість, захист довкілля та соціальна справедливість. Метою такого ціннісного виховання, як зазначається [7, 8, 10], є формування прагнення бути ефективним громадянином і рушієм змін у суспільстві, що стимулює молодь до активної участі, а не пасивного спостереження, та спонукає її замислюватися над власним призначенням у житті [9, 11, 12].

Найявна наукова база надає ґрунтовну теоретичну основу для громадянського виховання. Однак, існує потреба в адаптації цих загальних концепцій для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, оскільки їхня специфіка вимагає особливих механізмів концептуалізації (усвідомлення) абстрактних цінностей.

Мета статті. Теоретичний аналіз процесу концептуалізації громадянських цінностей у структурі соціального становлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження. Аналіз, синтез та систематизація психолого-педагогічної, спеціальної та філософської літератури – для визначення сутності понять «громадянські цінності», «соціальне становлення», «громадянська компетентність» та виявлення теоретичних основ формування цінностей у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Актуальною проблемою сучасної української освіти є ефективна підготовка молоді до повноцінного соціального та громадянського життя. Ця необхідність відображена в навчальних програмах Міністерства освіти і науки України, де соціальна та громадянська компетентність визначена як одна з ключових компетентностей для здобувачів повної загальної середньої освіти. Формування цієї компетентності набуває особливого значення в умовах сучасного українського суспільства, оскільки вона є інструментом для конструктивного вирішення складних соціальних питань, зокрема: міжетнічних та міжособистісних взаємовідносин; протиріч та конфліктів на ґрунті політичних і релігійних розбіжностей. Таким чином, розвиток соціальної та громадянської компетентності є критично важливим для консолідації суспільства та забезпечення мирної і продуктивної взаємодії громадян.

Державна політика відіграє ключову роль у формуванні виховного простору країни, це представлено в Концепції громадянської освіти та виховання в Україні (2018), Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2019), Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, Концепції Нової української школи (2020). Ці законодавчі та нормативно-правові документи також визначають виховання громадянськості та любові до Вітчизни як ключові якості для підготовки майбутніх громадян.

Соціальне становлення особистості є одним із ключових завдань сучасної освіти, особливо для дітей з інтелектуальними порушеннями. У цьому процесі важливе місце посідає концептуалізація

громадянських цінностей, оскільки вона формує основи соціальної компетентності та здатності до повноцінної участі в житті суспільства.

Поняття громадянської компетентності є об'єктом міждисциплінарного аналізу, і кожна галузь науки тлумачить його по-своєму: політологи визначають його як внутрішнє, свідоме прийняття особистістю своєї приналежності до держави, що ґрунтується на духовно-моральній та ціннісній самоідентифікації; соціологи акцентують на зв'язку та взаємодії між громадянином як активним суб'єктом суспільних відносин та державою; тоді як психологи громадянськість як ключову складову процесів виховання та самовиховання, підкреслюючи її значущість у системі патріотичного розвитку особистості[1].

Згідно з Концепцією Нової української школи (НУШ), ключовим завданням сучасної освіти є формування в учнів системи загальнолюдських цінностей [5, с. 19]. Ці цінності поділяються на два основні блоки:

Морально-етичні цінності. Спрямовані на внутрішню гідність та взаємодію на особистісному рівні, включаючи гідність, чесність, справедливість, турботу, повагу до життя, повагу до себе та інших людей;

Соціально-політичні (громадянські) цінності. Спрямовані на взаємодію з суспільством і державою, зокрема свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність. Головний акцент у вихованні робиться на відповідальності учнів - відповідальності як за власне життя, так і за добробут усієї країни [5, с. 19].

Одним із ключових завдань сучасної освіти та виховання є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне суспільство є осередком для розкриття творчих можливостей та задоволення особистих і суспільних інтересів. Кінцева мета полягає у вихованні освіченої, творчої особистості, в якій гармонійно поєднуються високі моральні риси, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність та постійна потреба у самовдосконаленні.

Для дитини з інтелектуальними порушеннями вплив сім'ї на її становлення як індивідуальності є критично важливим. Поява особливої дитини може спричинити дезадаптацію та сильний стрес у родині, що часто призводить до руйнування звичних цінностей. Сім'ї потрібен час для формування нової системи цінностей, на яку можна буде спиратися у вихованні. Як зазначає Н. Шиліна [6, с. 46], актуальність проблеми стосується не лише навчання дітей з особливими освітніми потребами в рамках загальноосвітніх програм, але й сімейного виховання.

Без сімейного виховання процес підготовки дитини до життя буде неповноцінним. Саме в сім'ї відбувається незамінний за своєю виховною значущістю процес соціалізації, який передбачає: різнобічне пізнання соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної та колективної роботи, залучення до людської культури.

Визначальними у формуванні особистості дитини є моральна атмосфера, уклад та стиль життя сім'ї (соціальні настанови та система цінностей родини; взаємини між членами сім'ї та з оточуючими людьми; моральні ідеали, потреби та сімейні традиції). Таким чином, сім'я виступає головним провідником у соціальний світ і відіграє вирішальну роль у формуванні цінностей дитини з особливими потребами [6].

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для засвоєння соціальних норм, правил та формування початкових ціннісних орієнтацій. Проте у дітей з інтелектуальними порушеннями цей процес має низку особливостей: уповільнене та нерівномірне формування понять та уявлень; конкретність мислення, що ускладнює розуміння абстрактних категорій, якими є більшість громадянських цінностей (наприклад, справедливість, відповідальність, рівність); складність узагальнення та перенесення знань про цінності з однієї ситуації на іншу; переважна орієнтація на прагматичні цінності та менша спрямованість на морально-соціальні.

Таким чином, концептуалізація громадянських цінностей у цій категорії учнів потребує спеціально організованого, систематичного та адаптованого педагогічного підходу.

Для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями важливо адаптувати громадянські цінності до їхнього рівня розуміння, перетворюючи абстрактні поняття на конкретні дії та моделі поведінки (Таблиця 1).

Концептуалізація відбувається через багаторазове проживання цих цінностей у повсякденних ситуаціях, а не лише через вербальне пояснення. Ефективна концептуалізація громадянських цінностей має ґрунтуватися на таких методах та умовах:

1. Наочність та практична діяльність (використання візуальних опор, сюжетно-рольових ігор, інсценування ситуацій, які вимагають прояву певної цінності);
2. Емоційне підкріплення (цінності мають бути пов'язані з позитивними емоціями, наприклад, допомога товаришу викликає відчуття радості та гордості);

3. Постійне повторення та закріплення (цінності обговорюються на різних уроках та в позаурочний час, важливо навчати оцінювати вчинки героїв казок/історій з позиції громадянських цінностей);

4. Моделювання дорослими (педагоги та батьки мають бути взірцем громадянської поведінки, демонструючи повагу, відповідальність та справедливість);

5. Розвиток соціальних компетентностей (формування цінностей нерозривно пов'язане з розвитком соціально-життєвих компетентностей – уміння спілкуватися, вирішувати конфлікти та орієнтуватися у соціальному середовищі).

Таблиця 1.

Громадянські цінності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Абстрактна цінність	Адапована концептуалізація (через дію)	Приклади поведінки
Повага	Доброзичливе ставлення до інших	Не кричати на товаришів, вітатися з дорослими, дбайливо ставитися до чужих речей.
Відповідальність	Виконання своїх обов'язків	Прибирати своє робоче місце, дотримуватися обіцянок, виконувати доручення.
Співпраця	Уміння допомагати та працювати разом	Допомагати другу, працювати разом у групі над завданням, ділитися.
Патріотизм	Любов до рідного краю, країни	Знати прапор і герб, поважати державні свята, доглядати за природою свого міста.
Права людини (базові)	Право на безпеку, право на думку	Знати, куди звертатися по допомогу, уміти висловити свою думку ввічливо.

Концептуалізація громадянських цінностей є фундаментом соціального становлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Цей процес вимагає від педагогів індивідуального підходу, адаптації змісту та інтенсивного використання практичних методів. Успішна робота у цьому напрямі дозволяє цим дітям не просто вивчити правила, а інтегрувати базові громадянські цінності у свою поведінку, відкриваючи шлях до максимально можливої соціалізації та повноцінного життя у суспільстві.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проведене дослідження дозволило концептуально обґрунтувати важливість і специфіку формування громадянських цінностей у структурі соціального становлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Підготовка до активного громадянського життя є пріоритетом державної політики (НУШ, Стратегії виховання), проте засвоєння абстрактних громадянських цінностей (відповідальність, справедливість) є фундаментальною проблемою для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями через конкретність мислення. Ефективна концептуалізація цінностей у цієї категорії учнів можлива лише через діяльнісний, наочний та емоційно-підкріплений підхід. Цінність має бути операціоналізована і переведена зі сфери абстрактного поняття у площину конкретної, усвідомленої соціальної дії (наприклад, повага → ввічлива поведінка). Вирішальну роль у цьому процесі відіграє моральна атмосфера сім'ї та ціннісна консолідація педагогічного середовища, оскільки вони є головними провідниками, що моделюють і закріплюють громадянську поведінку. Таким чином, успішна концептуалізація громадянських цінностей є необхідною умовою для досягнення максимально можливої соціальної компетентності та інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями.

Подальше вивчення проблеми формування громадянських цінностей у дітей з інтелектуальними порушеннями потребує фокусування на дослідженні впливу інклюзивного середовища. Вивчення того, як інклюзивне освітнє середовище впливає на засвоєння громадянських цінностей (наприклад, толерантності та співпраці) дітьми з інтелектуальними порушеннями через взаємодію з однолітками з нормотиповим розвитком.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Джерела фінансування. Дослідження не отримувало зовнішнього фінансування.

Доступність даних. Це дослідження не передбачало використання окремих наборів даних.

Використання засобів штучного інтелекту (ШІ). Під час підготовки цієї роботи автори не використовували інструменти штучного інтелекту.

Список використаних джерел

1. Арабаджиев Д.Ю. Дискурс формування громадянської ідентичності родових суб'єктів освітнього простору як детермінанта розвитку громадянськості на регіональному рівні в Україні. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*. Одеса: Гельветика, 2015. С. 326–338.
2. Докторович М.О. Соціальна компетентність як соціальна проблема. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3. С. 144–147.

3. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях: методичний посібник. Київ Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 176 с.
4. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. № 2 (87). 2015. С. 5–13.
5. Нова українська школа : poradnik dla vchytelia. / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
6. Шиліна Н.Є. Проблема виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї та освітніх установ. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Випуск 3 (128). Одеса, 2019. С. 42–49.
7. Lim C. P. Global citizenship education, school curriculum and games: Learning mathematics, English and science as a global citizen. *Computers & Education*. 2008. № 51(3). Pp.1073–1093.
8. Herbert Y. Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice. *Journal of International Migration and Integration*. 2007. № 8 (2). Pp.247–248.
9. Herbert Y., Sears A. Citizenship Education. Toronto. *Canadian Education Association*, 2001.
10. Osler A. & Starkey H. Education for democratic citizenship: A review of References research, policy and practice 1995–2005. *Research Papers in Education*. № 21 (4). 2006. Pp. 433–466.
11. Oxfam. Education for global citizenship: A guide for schools. Oxford, UK. *Oxfam Development Education*, 2006.
12. Shultz L. Educating for global citizenship: Conflicting agendas and understandings. *Alberta Journal of Educational Research*. № 53 (3). 2007. Pp. 248–258.
URL: [http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53\(3\)files/53\(3\).html](http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53(3)files/53(3).html)

References

1. Arabadzhyiev D.Yu. Dyskurs formuvannya hromadianskoi identychnosti rodovykh sub'iektiv osvithnoho prostoru yak determinanta rozvytku hromadianskosti na rehionalnomu rivni v Ukraini. *Humanitarnyi dyskurs: polityka, upravlinnia, vlada*. Odesa: Helvetyka, 2015. С. 326–338. (in Ukrainian).
2. Doktorovych M.O. Sotsialna kompetentnist yak sotsialna problema. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2019. № 3. S. 144–147. (in Ukrainian).
3. *Osobystisno oriientovani tekhnologii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi v hromadskykh ob'ednanniakh*: metodychnyi posibnyk. Kyiv Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2018. 176 s. (in Ukrainian).
4. Sukhomlynska O. V. Hromadianske vykhovannia i suchasna osvita: vid zdobutoho – do novykh aktsentiv i naholosiv. *Pedahohika i psykhologhiia*. № 2 (87). 2015. S. 5–13. (in Ukrainian).
5. Nova ukrainska shkola : poradnyk dla vchytelia. / Pid zah. red. Bibik N.M. Kyiv : TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady», 2017. 206 s. (in Ukrainian).
6. Shylyna N.Ye. Problema vykhovannia ditei z osoblyvymy osvithnymi potrebamy v umovakh sim'i ta osvithnikh ustanov. *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiynskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho*. Vypusk 3 (128). Odesa, 2019. S. 42–49. (in Ukrainian).
7. Lim C. P. Global citizenship education, school curriculum and games: Learning mathematics, English and science as a global citizen. *Computers & Education*. 2008. № 51(3). Pp.1073–1093.
8. Herbert Y. Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice. *Journal of International Migration and Integration*. 2007. № 8 (2). Pp.247–248.
9. Herbert Y., Sears A. Citizenship Education. Toronto. *Canadian Education Association*, 2001.
10. Osler A. & Starkey H. Education for democratic citizenship: A review of References research, policy and practice 1995–2005. *Research Papers in Education*. № 21 (4). 2006. Pp. 433–466.
11. Oxfam. Education for global citizenship: A guide for schools. Oxford, UK. *Oxfam Development Education*, 2006.
12. Shultz L. Educating for global citizenship: Conflicting agendas and understandings. *Alberta Journal of Educational Research*. № 53 (3). 2007. Pp. 248–258.
URL: [http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53\(3\)files/53\(3\).html](http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53(3)files/53(3).html)

/ Матеріал надійшов до редакції: 05.11.2025 р. / Прийнято до друку: 06.12.2025 р. / Опубліковано: 30.12.2025 р. /

This work is licensed under a Creative Commons License Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).